

A százéves Krúdy

Az "Ál-Petőfi" új kiadása elé

szemtanú, aki „látta”, amint a beteg, öregedő író a kávéház márványasztalára könyökölt és körömmollóval nyeste le a kezéje pereméről a rojtokat, mert már foszlott a vászon és az író, több okból, nem sietett új inget vásárolni.

De a szemtanúk kihalnak. Csak az olvasó marad, aki nem „látta”, nem ismerte... és a századik születésnapon felnyit egy Krúdy-könyvet. Aztán, olvasmányra végezve elgondolkodik és megkérdi: tulajdonképpen mi az, ami ennek az írónak életművében „más”, mint ami kortársainak — kitűnő magyar prózaíróknak — életművében értékes és maradandó?

Nem könnyű felelni. A magyar szépprózában övé a ritka életmű, amelyre nem illenek a szokványos, vagy éppen divatos műfaji értékelés védjegyei. Találgatták, hogy magyar nyelven ő volt a szürrealista irodalmi iskola egyik őse. Valószínű, hogy soha nem hallott a szürrealizmusról — a harmincas években a dadaistákat követő kísérletről és annak főpapjáról, Bretonról — legfőleg azt tudta, amit az újságok innen-onnanjában olvasott. A „szürrealista” a valóság össze nem tartozó, heterogén elemeiből kísér meg felépíteni egy tüne-ment, amelyben nincs katalizáció, az elemek csak úgy tartoznak össze, mint az álomban. Krúdy mást akart, műfajt teremtett, amely egyedülálló volt, csak az övé: az élet álomszerű cselekményéből párolta le a hús-vér valóságot. Könyvei nem „regények”, ennek a mind-össze talán százéves és idő előtt előregeredett prózai műfajnak értelmében; nem is „belső monológok”, ahogy Joyce-val és Proust-tal párhuzamosítva találgatták; s leginkább és feltűnően nem „olvasmányos” művek, a korabeli magyar széppróza divatos és kelendő műfajának, az anekdotának változatai. Mikszáth hatását fiatalon ő sem kerülte el, de hamar megértette, hogy írói mondanivalójának térfogata más, mint a cinikus, nagy palóc anekdotáinak határvonala. Ledobta az anekdota kényszerzubbonyát és — úgyszólván kamasz fejjel — első, hevenyészett írásában megkísérelte, hogy műfajt teremtsen, ami csak az övé. Jókai hatott rá, de csak úgy, ahogy az óceán vagy a hold „hat” minden elevenre; hatása elől nem lehet kitérni, ennek a zseninek nincs határa, ellenállhatatlan. Mégis, éppen Mikszáthon és Jókain lehet lemérni a különbözőséget, igen, többletet, amit Krúdy életműve jelent a magyar szépprózában.

Az indulás pillanatában, amikor a Vörös postakocsi berobogott az irodalomba, Krúdy egyedül volt azzal, amit mondott és azzal is, ahogy mondta. Az ostorhegyes nyertése, a lebernyeges kocsi ostorcsattogtatása és kúrtszava, a postakocsi havannaszivar-szagú homályos mélyén a svihák dzsentríából és napkeleti nagyúrból kevert depressziós, mélabus Alvinczi álomfigurája: ilyen volt a nyitány. Az olvasók összenéztek: valaki megérkezett a városba és az irodalomba. És ez a vidéki fiatal ember, akinek olvasottsága, irodalmi tájékozottsága meghökkentően szerény volt, közel negyven éven át írta a könyveket, melyekben nem „történet” semmi, nyoma nem volt érdekes meseszövegsnek, izgalmas cselekménynek. Jókai világában csak a táj, a környezet, a csodálatos természeti leírások valóságosak; az alakok majd mindig kóccal tömött bábuk maradnak. Vagy viaszfigurák. Jókai művében föllép az Aranyember, mordul egyet-kettőt a Kőszívű ember, csak éppen ritka közöttük az épkézláb, teljes ember. És mindje jelmezt visel, paraszttékét, vagy úri dolmányt, de jelmezt, ahogy a bábos sebtiben kosztümöt aggat a cselekményben fellépő figurára. Krúdy anti-hősei is jelmezesen lépnek a színre, mint az álomalakok lepleibe göngyölt fantomok, de az író ezeket a regényes alakokat azonnal testies valóságukra vetkőzteti le. Ezek a Rezedák, Józsások, Szilveszterek, Alvinczik, aztán a kerítők és az ábrándos kispolgári hölgyek úgy jelennek meg a Krúdy-könyvekben, mintha az író álmából léptek volna elő. De aztán rögtön úgy viselkednek, esznek-isznak, élnek és halnak, mintha mindje potrohos kispolgár lenne; az asszonyságok, akik szívdobogva sietnek a budai utcán a fellengzős légyott színhelyére, a szoknya alatt hosszúszerű barchend alsónadrágot viselnek, melyet — az író nem titkolja a szomorú tény — télidőben csak ritkán váltanak; ezek a pipát szortyolgató öregek, akik olimpuszi fölénnyel szólnak a fiatalokhoz életről és halálról, szerelemről és becsületről: hamis bankót hoznak irodalomba és a tisztas küzlet mögött éppen úgy értenek a leánykereskedelemhez, mint amilyen szakértő beavatottsággal foglalkoznak a lókupeccsel; ezek az „al-írók”, talmi színésznők, azoknál is talmibb úrfélék az író varázspalcájának intésére megvallják testi ütődöttségük, létfenntartási nyomorúságuk titkait — mert így akarja az író, aki mesével és meselakokkal kezd, de aztán rögtön napihírbe való rendőri tényekkel leplezi le hősei élettörténetének valóságát. Jókainál a regényhősök felmagasztosulnak vagy elkárhoznak, de mindig másfélék — jó vagy rossz értelemben —, mint egy valóságos ember. Térfogatuk a mese, abból nem tudnak kilépni. Ahogy Mikszáthnál egy zseniális karikatúra torz-

képében rögződnek meg az alakok, ahogy Móricz Zsigmond, ez a kivételes erejű emberábrázoló, soha nem nyúl magasabbra, mint ahová a keze elér, és amit így megmarkol, azt irgalmatlan pórségben mutatja; de soha nem mutat többet, mint a pucér embert, a fényképezhető valóságot. A három nagy kortárs mellett Krúdy volt az a magyar prózaíró, aki az embert ki-méletlen valóságában ábrázolta, de ugyanakkor a leg-silányabb, legsimplább emberi jelenséget is mítikus fényvel vette körül — aurával, amit a keletiek egy ember igazibb tartalmának vélnek, mint minden mást, amit az anyakönyv, vagy a boncoló orvos hirdet. Krúdy hősei egyidejűleg többdimenziósok.

Az olvasó az évszázados távlat szakadéka fölött lapozza a Krúdy-kötetet és elcsodálkozik: milyen bátor volt ez az író!... Bátor volt, mert nem volt soha párt, irodalmi érdekszövetség kengyelfutója. „Nép, nemzet, haza”, aztán „osztály, társadalom” számára egységesen nyersanyag volt, amelyből elővarázsolta egy fenomént, a „magyart”. Mindig az egészet írta, azt a Magyarországot, amely több és más, mint nép, osztály és haza: teljesség, mint az egyén életében a mindennapok vas-kos-húsos testiessége és az álmok ködplazmája együtt. Bátor volt, mert nem volt „világnézete”; ő csak nézte a világot, és aztán leírta, amit látott. Bátor volt, mert fényes könyökű kabátban, kitérdelt pantallóban üldö-gélt a pesti kávéházban, de ilyen kopottas köntösben is úri maradt. Aki megismerte, felfigyelt, mert mindenki megérezte, hogy ez az író kivételesen bátor ember, hi-szen tud és merészel magányos lenni: minden következ-ménnyel, mert tudja, hogy az író számára nem az egyesülésben van az erő, hanem a magányban. Soha nem illegette magát díszmagyarban, sem divatos prolis overállban, mert amikor tollat vett a kezébe, nem Osztálynak akart írni, nem is a Népek, hanem mindig az Osztálytól és Néptől független embernek. Soha nem kívánt a nemzet Üdvöskéje lenni. Nem játszotta a bölcs irodalmi Pátriárka szerepét, aki bólogat és áldást oszt. Nem volt szerep. Beírta azzal, hogy író, akinek egyet-len rangja van a társadalomban: neve a könyv címlap-ján, amelyet írt. Bátor volt, mert soha nem volt hajlan-dó, nem is tudott egyetlen sort sem írni, amit nem ugyanabból a szellemanyagból, zsenijének sajátos, sen-kivel és semmivel nem közösködő látomásából párolt le. Bátor volt, mert a nemzeti, társadalmi, aztán az ideoló-giai, az osztályhiúságot egyetlen mellékmonddal a visszájára tudta fordítani. Bátor volt, mert soha nem hallott a „szocialista realizmus”-ról, de tudta — amit később mások is felfedeztek és néha kimondtak —, hogy az ideológiával fertőzött szépirodalom és a por-nográfia között nincs érdemi különbség. És bátor volt, mert nagylelkűen pazarolta a tehetségét. Úgy szórta szellemének értékeit, az alakok, hasonlatok, stíluszép-ségek, mélyhegedű hangok teljességét, mint a kártyás, akinek szenvedélye a játék, amellyel akkor sem hagy föl, ha tudja, hogy biztosan veszít. Ezt a tehetséget al-kotó éveiben úgy fosztogatták sanda, szűkmarkú szer-kesztők, az irodalom félkalkmár besurranó orgazdái, zúgkiadók, mint az egyiptomi fáraósirokat a sírtolva-jok. És most, évtizedekkel halála után, tudós kutató ke-zek még mindig találnak hagyatékában remekműveket, melyekről elfeledkeztek a sírtolvajok. Például a be-szélyt, amelynek „Ál-Petőfi” a címe.

Minden forradalomnak olyan Petőfije van, amelyet megérdemel. 1848-ban a magyar szabadságharcnak volt egy kitűnő Petőfije. Fél századdal előbb (az irodalom-ban, mint az asztronómiában, a számoknak nincs pon-tos helyezési értékük, a fényévek időskáláján egy-két évtized ide vagy oda nem számít) a francia forradalom nem volt ilyen szerencsés. Beranger és Lamartine lekés-ték a forradalmat, mindkettő pendelyes gyerek volt, amikor a Place de Gréves-en Sanson, a hóhér szóra-koztatta a guillotine tövében horgoló, kötögető párizsi asszonyságokat; a forradalmi évek egyetlen jelentős költői tehetségét, Chénier-t ellenforradalmárnak minő-sítették és vérpadra hurcolták; a „legnagyobb francia költő” (sajnos, Victor Hugo... — sóhajtottá Gide) még nem született meg. A nagy égzengésből egyetlen poema maradt, a *Marseillaise* — inkább oratórikus szó-noklat, mint költészet. Fél századdal a magyar forrada-lom után az orosz földrengés, a kommunista hatalom-átvétel dicsekedett egy hivatalos költővel, Majakovszkijjal, aki az akkori értékelés szerint *avantgarde* ver-sekkel ünnepelte a Vörös Csillag gyuladását és aztán saját magát küldte a halálba. A kortársak fejbölgató engedelmességgel betűztették Majakovszkij poézisát, de Lenin (így jegyezte fel később Trotszkij), mikor megmutatták neki a verseskötetet, csendesesen ezt mon-dta: „En jobb szeretem Puskint.” Az orosz forrada-lomnak nem volt olyan költője, akit a nép szeretethetett volna. A 48-as magyar szabadságharc kortársai szeren-csebbek voltak, mert volt kit szeretni. Szerették Pe-tőfit.

És szerették Magyarországot. „Ebben az időben mindenki szerelmes volt Magyarországra” — írja Krúdy az Ál-Petőfiben. „Ez az idő” a beszélyben 1855: az író a pillanatot mutatja, amikor — fél évtizeddel a szabadságharc letiprása után — a nagy tra-uma még sajgott, de a sebek már hegesedtek. A meg-

Folytatás a következő oldalon...

vitézlő és nemzetes idősebb Krúdy Gyula nyíregyházi fiskális végre elszánja magát és a háztartásbeli Csáká-nyi Juliannát — aki tíz törvénytelen gyermeket szült neki — feleségül veszi. Az elsőszülött a családnév mel-lé megkapta az apai keresztnévet. Más egyebet nem is kap örökségbe; a nemzetes úr nem tud földi javakat hagyni törvényesített csemetéire. Hézagos iskoláztatás és nyugtalan kamaszévek után, ifjabb Krúdy Gyula meglepetésszerűen írni kezd. Aztán, ötvenöt éves korá-ban, bekövetkezett halála napjáig, nem csinál egyebet, csak ír.

Születésének századik évfordulója ürügy lenne arra, hogy hivatott kutatók megint egyszer megkíséreljék választ adni az örök kérdésre: mi a tehetség? A kérdés banális, egyidős az emberi evolúció problémakörével. Mi a titka, hogy az emberi szellem legkülönbjei — írók, képzőművészek, zene-szerzők, tudósok — a kör-nyezet segítése nélkül, vagy éppen annak ellenére, műveket alkotnak, amilyen alkotásokra az előző nem-zedékek soha nem voltak képesek? „Örökölt” ifjabb Krúdy Gyula valamilyen alkati képességet az idősebb Gyulától? Vagy Csákányi Juliannától? Egyik sem agyott nyomot arról, hogy alkoto tehetség lappan-gott a családban.

A kérdésre nincs válasz. Mendel öröklési elmélete éppen úgy csak feltevés, mint a marxista dialektikus szemlélet, amely meghirdette, hogy az embert a körülmények alakítják, a környezet hatása modellálja a ké-pességeket. A biológus úgy hiszi, a gének, a kromoszó-mák tárolják az öröklődő tulajdonságokat. De csak-ugyan „örököli” a zseni a tehetséget? Vagy inkább va-lamilyen akcidentális — a jó ég tudja, talán kozmikus — sugárbehatás következtében kezd egy ember úgy látni, gondolkodni és végül alkotni, mint „sem utódja, sem boldog őse”? Az érvek és ellenérvek időtlen szóvál-tásában a százéves ifjabb Krúdy Gyula is egyike az evolúciós rejtélyeknek. Származása, életkörülményei, a társadalmi és szellemi behatások, melyekben része volt: semmi nem készítet a feltevésre, hogy mást is kapott az ősektől és a társadalomtól, mint az organikus létezés feltételeit. Nem volt előtte „író” a családban. Nevelői, mentorai lapályos műveltségű, alkalmi útítársak voltak, inkább provinciális kumpánok, mint nevelők. Élete különböző szakaszainak színhelye a magyar kisváros, később Pest, a grüндoló századvég és századelő perzsa-vásáros karavánszerálya. Egy vagy két utazás Bécsbe, felvidéki kisvárosokba — messzebb nem jutott. Társa-dalmi vonatkozásban kora ifjúságától korai haláláig a társadalom peremén élt. A hierarchikus társaséletet csak hírből ismerte. Közele ismerősei, cinkosai, pályatársai: újságírók, pincérek, zsokek és alkalmi nősékek. Krónikus alkoholista, férfikora derekán már sokszor kórházak ápolta, ahol — mindig csak rövid időre — ba-ráti orvosok tatarozzák, ahogy lehet. Az óbudai föld-színtes házban, ahol ötvenöt éves korában meghal, lak-bérlőhátrálék miatt zaklatják, kikapcsolják a lakásban a villanyt. Feljegyezték, hogy temetésén hivatalos sze-mély nem jelent meg. Nem maradt utána más, mint három tucat könyv, regények, címkézett írárok, aztán elbeszélések, újságba írott alkalmi fejcikkek, színes raj-zok gyűjteménye. Életében kortársai, pályatársai fej-bölgatva elismerték, mint rokonszenves különösséget, fehér elefántot az irodalmi állatkertben. Negyedszá-zaddal halála után — kezdetben megrökönyödötten, majd hirtelen kerekedett érdeklődéssel — „felfedez-ték”. Mintha valamilyen, már elszáradtnak hitt nap-keleti csodanövény hirtelen szárbaszőkött volna: az ol-vasók megértették, hogy a magyar irodalom csillagké-pében sugárzik egy titokzatos bolygó, Jókai nyomában és Móricz Zsigmond mellett a magyar széppróza talán legnagyobb mesterének, Krúdy Gyulának életműve.

A századik születésnap nagy mesterek halálát köve-tően az a periférikus határvonal, amikor a kortársak összenéznek és megkérdezik: igazában mi a „más”, mi a többlet ennek az írónak művében? Tökéletesítette azt, amit előtte mások, nagy tehetségek alkottak? Vagy hoz-zott valami újat, egyedülvalót, amit az utána követke-ző nemzedékek tökéletesítenek? Az ipar, amely az éle-trükben hümmögve mellőzött, a halálukat követő pur-gatóriumai időben néha vállvonogató rutinnal lajstromo-zott írók művét balzsamozza, nem ítélt, csak kataszter-be tesz és katalogizál. Aztán tisztulnak a fogalmak, s mikor a szemforgató funérátorok elpotyogtatták a kro-kodilkönyveket, zelóták lépnek a színre és sietnek ka-nonizálni az életművet és a személyiséget. Ilyesmí tör-ténik most Krúdyval is.

Az elmúlt negyedszázadban megesett, hogy szem-i-náriumi szuszogással iparkodtak leltárba tenni szemé-lye anekdotikus életkörülményeit. Térképezték a szel-lemi tájképet, amelyben el lehet helyezni művét. Néha már úgy tetszett, panoptikumba való figurát csinál ez a szorgalmas iparkodás személyéből is, művéből is — mint Joyce, Kafka személyéből és művéből. Még él-nek kortársak, akik „ismerték” és feljegyezték odave-tett szavait, gombostűre tűzték cinikusnak vagy bölcs-nek ítélt bemondásait, látták a „valóságban...” Bi-zonyokdakt, hogy „ott voltak”, amikor az írónak ösz-szekoccanása volt valamelyik hölgyismerőseivel és „tu-lajdon fülükkel hallották”, amint a vitát vállvonogatva így fejezte be: „Kancarúgás nem szégyen.” Még él

szállott, a nemzeti önrendelkezés jogától megfosztott országban a nép berendezkedett a túlélés keserves erőpróbájára. Az összeomlást követő rettenet, a fuldokló iszonyat enyhült. A költők, dadogva, megszólaltak. 1852-ben és 53-ban Arany János — az első ütés múltával — megint írt verseket. A „forradalmár a nyárspolgár álarcában” (ahogy Babits jellemezte a magyar költészet legnagyobbját) 1852-ben, egy nem jelentős, de őszinte hangú poémájában leírta az önvádoló mondatot: *„Nem valék elég erős meghalni...”* Akárki más írja ezt, kétellyel kell olvasni, mert a félelmes mondat lehet patetikus ál-önvád, szemforgató ál-önigazolás. De Arany János írta és így hinni kell, hogy igaz. Amikor ezt írta, Petőfire gondolt, aki „elég erős vala meghalni”. A legenda, amely halálát fátyolozta, akkor sem tisztázott, ma sem az. Arany levelesládájában az örökösök találtak néhány sort, melyeket Petőfi vetett sebtiben papírszeletre — 1849. július 11-én, tehát néhány nappal halála, a tragédia bekövetkezése előtt. *„Föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a véres, elhatározó, utolsó lehetetünkig tartó csatára, ahol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt. Ugyanezen a napon tudtára adta a kormány a fővárosi népnek..., hogy ezse ágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbé otthagyni a becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog ebábolni világig... Én... dühbe jövén... kaptam magamat, folszedtem sátorfámat és másnap családommal együtt ide... bújdokoltam... azon óhajattal, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak a küszöbére se kényszerítsen sorsom... s amely percekben végképp felejttem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok.”* A levél Mezöberényből kelt, néhány nappal a Fejéregyház-környéki csatavesztés, Petőfi rejtélyes eltűnése előtt. Arany később ceruzával ezt a csendes megjegyzetet írta a papírszeletre: *„Ez hozzám utolsó levele Petőfinek... Nem vettem észre, hogy valamelyikünk valami nagy dolgot cselekedett volna.”*

Krúdy beszélyében néhány sor azt a Petőfit mutatja, aki a fejéregyházi térségben, a segesvári csatatér közelében, egy hídon áll, mozdulatlanul nézi a körülötte hullámozó tömeget, a menekülő honvédséget. Biztatják, meneküljön ő is, hiszen minden elveszett. De nem mozdul, a hídon marad. És aztán eltűnik a forgatagban, a történelemben és legendában. Mit gondolt, a hídon, amikor látnia kellett, hogy minden elveszett? Miért nem menekült, mint sokan, bátrak és kiválóak, akik aztán félelmes idegenségben, távoli földrészek exotikus kietlenségében emigránsok voltak, munkával és becsülettel iparkodtak pótolni azt, amitől megrabolták őket, a hazát? Krúdy e kései írásában néhány sor jut csak a megsemmisülés előtt merengő, végzetel szemező Petőfinek. De ezek a sorok olyanok, mint... (itt most egy krúdys hasonlat kellene, megjelölni a sorok jellegét — ilyen hasonlat hiányában érjük be az eredeti szöveggel, hasonlat nélkül). Krúdy nem mondja el, de az olvasóban kísérténi kezd a sorok olvasása után a nyugtalanító kérdés: mi történt Petőfiben, ezekben a pillanatokban? (Mindig nyugtalanítóbb, mi történik egy emberben, mint a kérdés, mi történt az emberrel?...) Valamilyen rövidzárlat az idegfonalakban? Villámcsapásszerű tudatosodása jelennek és jövőnek? Mit menten önmagán, személyes sorsán, ha minden elveszett, amiben hitt, amit akart? A családot, ahogy lehetett, biztonságba helyezte... miért nem menekült hozzájuk, utánuk? Válságos pillanatokban ez a hatalmas emberi indulat, a szerelmi partner, a család mentése, minden számításnál, értelmi számvetésnél hatalmasabb — lehetséges, hogy a kötés a két ember között nem volt olyan elemi, végzetes, mint ezt a megszerpítő utókor képzelet? Szerelmem hozta össze őket, a „feleségek felesége” feláldozta a kóbor, garabonciás költőért az „úri” családot, *mésalliance*-ot kötött, amikor férjhez ment Petőfihez. És Mezöberényig hűségesen kitartott mellette, jóban és rosszban, szegénységben és vergődő, hínáros bizonytalanságban. De miért? Ezt a költő szépséges szerelmes verse, a *Szeptember végén* egyik strófájában baljósan jövendöli: *„ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt?...”* Mézesheteket éltek, amikor a költő ezt a sort leírta. A nagy titok, két ember kapcsolatának velőben rejtett titka, valamilyen fogalmazásban áthatotta a költő tudatát, amikor ott állott az összeomlott szabadságharc romjai között, a roskatag hídon? És nem mozdult, nem menekült. Krúdy néhány sorral nyúl csak a problémához. Igaz lenne, hogy a költő a jövőbe lát — a jelenben látja a jövőt —, minden baljós révéletével? Nehéz elképzelni egy Petőfit, aki elmenekül a csatatérrel, emigránsnak megy külföldre, ahol teng-leng és megéli, hogy a szabadságharcot világszerte ünneplő, kezdeti nagy tapsvihar után, a világ sürgősen másról kezd beszélni. Vagy otthon marad és megvárja, amíg a forradalmat követő tajtékzó ég letisztul, s a zsarnoki önkény enyhül, bújdosás, vagy hosszabb-rövidebb szabadságvesztés után engedelmesen visszatér a közéletbe, mint Jókai és még sokan... Nem beszél arról, ami történt, még sokkal kevésbé emlegeti azt, ami történik. Megenyhül, néhány év múltán már teszi a szépet a hatalmasoknak, elismerő ünnepi feliratokat szerkeszt a zsarnok, vagy a zsarnokfióka születésnapjára, bizalmas körben még hümmög, hogy nem jól van ez így, ahogy van. Bajos elképzelni ilyen Petőfit. Nem tudjuk, mire gondolt a pillanatokban, amikor úgy döntött, hogy nem menekül, elfogadja a végzetet és bevárja a hídon Székárádon kozák tábornok szürke lovasait. Minden, amit

A százéves Krúdy

biztosan lehet tudni: Petőfi, az igazi, eltűnt.

Aztán minden úgy történt, évszázad előtt, mint mindig, amikor egy nép életében identitás-válság következik be: „Semmin nem lehet csodálkozni, mert Magyarországon vagyunk, ahol most mindenki álarcban jár. A forradalom árulói hamisítják a honfibút, míg az igazak börtönben szenvednek” — mondja a beszély egyik szereplője, a postamester. Wilde sziporkája, amely szerint „az élet utánnozza az irodalmat”, csak annyira igaz, amennyire a művész, az író előre érzi az emberi helyzetekből következő változásokat. És Marx azt mondta, minden nagy történelmi fenomén kétféle változatban jelentkezik: először fenséges, másodszor nevetséges. Minden forradalmat hamari ütemmel követ a korrupció. A nagy katarzis tiszta, magas hőfokú hevülete elpárolog. Fél évtizeddel a megrendülés után az írók, akik mellre tett kézzel harsogták Petőfi karmesteri kezintésére a Talpra magyar kardalát, már nem azon török a fejüket, mi lesz a nemzettel, inkább az a gondjuk, mi lesz velük, személyesen? *„Budapesten most 12 krajcárba kerül egy kiló marhabús, ezt csak Jókai engedheti meg magának...”* — morogják az írók a pesti kávéházakban. A Pilvaxban már nem a szabadságról vitatkoznak a pipafüstben az ideológiai veteránok, hanem nyomdafestékiért kuncsorgó írók lesik, van-e mód szóhoz és kenyérhez jutni? A spiclik az engedélyezett és cenzúrált újságok mögül hallgatónak, miről esik szó az asztaloknál? A cenzort általánosan gyűlölik, az erőszakos jogfosztásokat megvetik. De már akadnak, akik valamilyen hivatalka, díjacska érdekében libasorba állanak, így kopogtatnak be a zsarnok előszobájába és hümmögve beszélnek arról, hogy a forradalom, szó ami szó, nem volt szalonképes. „Túl gyorsan történt minden, kevesebb talán több lett volna...” Még emlékeznek, hogy kevés idővel elébb kitört egy tűzhányó, titánok tüzes sziklákat dobáltak a vörhenyes égre. De a láva megalvadt, a hamu kihűlt. Körülnéznek és viszolygva felfedezik, hogy már nem a tűzhányó krátere, amiben élnek, hanem mocsár. Ebből a mocsárból mászik elő az ál-Petőfi.

Legtöbben gyanakvással, igen, megvetéssel fogadják. De akad olyan is, akinek kell a legenda. Jólesik a reménykedés, hogy van más is, mint sünnyi megalkuvás és megalázó alkudozás. Az emberek már nem a mindennapi szabadságot követelik, hanem a mindennapi kenyeret. Mégis, megnyugvás hallani, hogy — talán — él még egy-egy ember, aki hisz az igazságtevésben. Addig is „nem lehet mást tenni, egyezkedni kell a zsarnoksággal”. Mindenhez türelem kell és idő... — mocorogják a megjuháskodott sansculotte-ok. Elkezdődik az új káderezés, a válogatás és osztályozás ideje: ki volt mártír és ki volt balek?

Az „Ál-Petőfi” Krúdynam olyan írása, amelyben hangot vált az író, mert amit mondani akar, nem illik a régi stílusba. Élete ötvenes éveinek derekán írta, amikor sok író munkájában elkövetkezik a stílusváltás pillanata. Mint a festő, aki megcsömörlik a színek és vonalak mutációs anarchiájától, eldobja az ecsetet, vést markol és néhány nyers-erős odasújtással kibontja a márványból a szobrot, a valóság mindig félelmesen összetett, hibrid tüneményeiből kifaragja a tömör tartalmat: az író is úgy érzi, újra és másképp kell megírni azt, ami időszerűen foglalkoztatja. Elveti a modort, amely az évek rutinjában néha már pótolta a stílust. Válogatja és keményebbre fogja a szavakat, visszaeszmél Mallarmé tanácsára, aki meghirdette, hogy „a jó verseket nem fennkölt eszmékkel, hanem pontos szavakkal írják”. Elhárítja a tetszetős, hárfa hullámaival zengő hasonlatokat. Ez a pillanat, amikor az előadásmód hangja már nem dallamos, a lendület tempósabb, lassított, az „olyan, mint...” — válogatás, szemelgetés után kerül papírra. A „kései stílus”, az öregedés hangváltásának, a rekedten mutáló, a kamaszkor fordítottjára emlékeztető változásnak pillanatában az író már nem „szépen” akar írni, hanem megkísérli az igazat írni — igazat a hegeli fogalmazásban, amely úgy vallotta, csak az a szép, ami igaz. Ez az idő, amikor az író számára már nem elsőrendűen fontos, hogy folytassa az életművet. De nyugtalanítja a kétely, van-e ereje hűségesen befejezni azt?

Ez a tudatosság érzik az „Ál-Petőfi”-n is. A hang a régi, de fátyolozottabb, rekedtebb — ahogy az öregedő ember beszél éjfél felé, amikor már hideg a füst a szobában és az előadó nem sokat törődik azzal, hallgatják-e és tetszik-e, amit mond? És amit így mond, már nem „regényes”, hanem néha cinikusan, keserűen prózai. 1855-ben elterjed a híre, hogy a szabadságharc jelképes és valóságos hőse, Petőfi, nem pusztult el a csataterén, a muszák nem hurcolták el Oroszországba: Magyarországon maradt, bújdosik és mint akkor sokan, akik rejtőztek az osztrák és magyar spiclik elől, álnéven lengyeleskedik honfibúrtól mardosott, jószívű családnak. A legenda burjánzik. Akadnak, akik bizonygatják, hogy látni vélték itt-ott a torz fantomot. Az ál-Petőfi nemzeti pletyka lesz. A klimaktérium anyagcserezavaraitól kínzott idősebb delnők házukba, sötét ágyba és öble fogadnak gyanús jövevényeket, akik Petőfinek mondják magukat: a füredi Amadeus Amanda, aztán a himragadó dunántúli grófnő, különféle rendű és rangú honleányok státuszjelképeknek vélik, ha dicsekedhetnek, hogy találkoztak, vagy éppen bizalmasabb

kapcsolatba kerültek a rejtőző költővel. (Krúdy világában a nők már nem az ázsiai sátor homályában lapangva szövő-fonó, szülő és halottat mosó, alázatosan ölelkező nőnemű törzsi segédcapatok, mint általában a magyar mondakörben: divatos mai szóval „emancipáltak”, maszkulinok, követelő és támadó személyiségek.)

Néhány író felháborít ez a legendahamisítás. Két költő, Lauka és Lisznai Kálmán télvíz idején útnak erednek, hogy a Balaton partján, vagy a Bakony sűrűjében fülönfogják az imposztort, az ál-Petőfit. Rusztikus fametszetre emlékeztet a jelenet, amikor Lisznai felháborodottan megvdi a Balaton-parti viskóban a költő emléket, visszautasítja a feltevést, hogy Petőfi valaha is, valakitől elfogadott segítséget, menedéket, vagy éppen juttatást, irodalmi vagy hazafias könyöradományt: széplelkű rajongóktól, vagy begyeskedő mecénásoktól, személytől vagy hivataltól... Ez a néhány sor keserű vallomás: az öregedő Krúdy (a sorsába öregedett bele, nem az éveibe) rekedten mordul egyet, amikor Lisznai álarcán át arról beszél, hogy Petőfinek nem lehetett adni semmit, mert „büszke” ember volt. Büszke volt, mint minden alkotó tehetségtű ember. És ahogy egy száműzött nagyúr a száműzetésben is szuverén marad, úgy marad a tehetség „büszke”, mert tudja, hogy van mire büszkének lenni: feladata van, melyet nem vihet más végbe, csak ő. Büszke, mert nem vár a világtól elismerést, ajnázást. Büszke, mint Petőfi (mint volt Krúdy), mert nem akar semmit, csak a jogot, hogy az legyen, aki és úgy legyen az, ahogy ő helyesnek tartja. Ebben is különbözik az ál-Petőfiktől, a másodrendű, csak-kivitelező, spekuláló hiú tehetségtől: a hiú ember egyebet sem akar, mint elismerést, dédelgetést. A világot tükörnek használja, szüntelen illegeti és bámulja magát ebben a tükörben — mert nem „büszke”, csak hiú. Néhány odavetett sorban ezt is elmondja az öregedő Krúdy, aki a társadalom peremén élt, abban a száműzetésben, ami szenijének természetes perifériája volt. S ahonnan nem mozdult ki, mert nem elismerést várt a világtól, hanem jogot, hogy alkati törvényei szerint legyen az, aki.

De másképpen is nyers, keserű írás ez. Mint amikor egy vedlett díszmagyart, amelynek nyestgallérját már megrágtá a moly, hímes-aranygombos, puccos-hazafias bársony munderjét nem óvja a naftalin, kifordítanak és kitetszik a foszlott bélés, a széteső szövet silánysága: úgy mutatja meg, milyen volt a világ 1855-ben. A jelenet, amikor az ál-Petőfi és az ál-Kossuth féltékenyen összekapnak, kutyamód négykézláb állanak, kapálva rúgják bocskoros lábbal egymásra a port és közben mérgeesen csaholnak: Breughel-i vízió. Krúdy nem volt Dante — más volt, Krúdy volt. A mélységet és a magasságot, ami elszédíti az olvasót az Isteni Komédiában, nem közelíti meg — ő mindig csak az emberi tragédiát írta. És az Ál-Petőfiben úgy ír, mint aki siet, már nincs ideje gúnyos óvatossággal enyhíteni a keserű igazságot.

Nem volt Dante, de vannak jelenetek a Krúdy-életműben — mint mikor Józsiás és Áldáska elindulnak az éjszakában, hogy megkeressék a pesti hullaházban az öngyilkos szerelmes nő, Leonora tetemét —, melyekben alvilági fények parázslanak, mint az Inferno néhány terzinájában. Nem volt Proust, akivel néha összehasonlíttatták, de ahogy a nagy francia író a teácsésébe mártott kétszersült foszlós ízéből felidéli az eltűnt időt, úgy tudott Krúdy egy velőscsontból, vagy a bakonyi erdőzúgásból elővarázsolni egy Magyarországot, amely számára inkább őstípusú emlék volt, mint valóság. Az Ál-Petőfiben kíméletlen erővel mutatja fel ezt a másik Magyarországot.

Az olvasó lapozza a könyvet és olvasás közben úgy rémlik, mintha évszázadot lapozna. Száz évvel később megismétlődött a magyar nép életében a tragédia; 1956-ban, mint 1848-ban, egy nép elment az öngyilkosság meredélyéig, mert szabadon akart élni. Mindkét forradalmat letiporták idegen hatalmak. Mint 1848-ban, 1956-ban is „mindenki szerelmes volt Magyarországra”. Ez a szerelem — sóhajával, nyögésével, fájdalmas nosztalgiájával — kihangzott távoli földrészekre. Meszsi tájakon emberek, akik talán nem is tudták földrajzi értelemben meghatározni Magyarországot, zászlókat lobogtattak, kurjongattak, könnyeztek, így mutatták, hogy szerelmesek Magyarországra. Aztán kézfejjel kidörzsölték szemükből a szerelmes könnyecsképeket, másról beszéltek, iparkodtak megszabadulni egy feszélyező emléktől. (Aki „szabad szerelmet” hirdetnek, elfeledik, hogy ez fából vaskarika, mert aki „szerelmes”, az már nem „szabad”, hiszen választott.) Marad a valóság: emberöltővel az 1848-as szabadságharc után született, emberöltővel az 1956-os szabadságharc előtt halt meg Krúdy Gyula, magyar író. Tetszetős lenne most találgatni, hogy amikor az Ál-Petőfit írta, megérezte a múltban a jövőt, valamilyen montázsképeséggel egymásra vetítette az évszázados időkereten belül a két nagy nemzeti tragédiát és az 1855-ről dátumozott Ál-Petőfiben kísérteties hűséggel megírta azt, ami 1956-ban megismétlődött: egy tiszta, nagy forradalom bukását. És a nagy tragédia prominenseinek és statisztáinak típusos, körforgásos ismétlődését. Mint száz év előtt, száz évvel később is voltak hősök. És aztán akadtak ál-Petőfik. Igazi Petőfi nem volt, mert ez a fajta ritka. De mert minden száz évben egyszer szeretni kell valakit, jobb híján szeressük a százéves Krúdyt.